

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Башичаревич С.С. (Лепосавич, Сербія)

Симбиоза уметности и вере у делу Исидора Секулић

Питання віри коріниться у кожній особистості й ґрунтується на її позиціях. Віра є питанням визначення й постійного прагнення людини до її суті. Исидора Секулич мала власне інтуїтивне ставлення до релігії. Для неї мистецтво в основі – релігійне, у ньому письменниця бачила найвищий вираз духовності. Об'єктами її уваги стали віра, гідність, бідність, правда, святість і самотність. Стаття аналізує логіку цієї ідеї.

Ключові слова: *І. Секулич, мистецтво, віра, духовність*

Вопрос веры коренится в каждой личности и основывается на ее позициях. Вера является вопросом определения и постоянного стремления человека к ее смыслу. Исидора Секулич имела собственное интуитивное отношение к религии. Для нее искусство, в своей основе – религиозно, в нем писательница видела наивысшее проявление духовности. Объектами ее внимания стали вера, достоинство, бедность, правда, святость и одиночество. Статья исследует логику этой идеи.
Ключевые слова: *И. Секулич, искусство, вера, духовность.*

The question of the faith is covered in each person and is based in his or her attitude. The faith is the matter of devotion and continuous searching for the sense. Isidora Sekulic has had intuitive determination for the religion. She has thought that the art is basically religious and she has saw the highest expression of the spirit. She has written about the faith, honor, poverty, justice, consciousness and solitariness. This work is following the trace of this idea.

Key words: *I. Sekulic, art, faith, spirit.*

Предмет спознаје и религије и уметности јесте човекова природа, његов положај у свету. Сродност између уметничког и религиозног погледа на свет толико је јака и очигледна да је уметност и религију у модерној култури могуће посматрати као једну симбиотичну форму људске духовности. Свако уметничко дело израз је и производ културе у којој је настало, али оно по својој природи тежи да собом сублимише, а не само да симболише духовност бића које га је створило. Питање вере увек је дубоко сакривено у најтананијим одајама личности и темељи се на њеном ставу*. Вера је ствар опредељења и непрестаног трагања за смислом. То осећа и саопштава Исидора Секулић у свом књижевном делу.

Исидора је била изнимна жена, есејиста и писац. О њој је створен мит

* О томе говори С. Петровић у делу: *Социологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994, 198.

који се више односи на њену личност него на стваралаштво. Књижевни савременици истицали су скромност, усамљеност, самоодрицање и неуморан рад ове списатељице. Окарактерисана је као особа у чијем је говору, понашању, одевању и животу било нечег монашког. Милан Кашанин каже да није живела у граду, већ у манастиру, није читала и писала у кабинету, већ у ћелији. И сама је то потврдила писмом Растку Перовићу у којем је писала да живи ван друштва, да се уздржава од њега, јер не уме са људима и нема среће са њима, па себе због тога кињи и људи се боји. Имајући у виду Исидорин сензибилитет полазимо од става да је била религиозна.

Секулићева се више интуитивно одређивала према религији, него што је о њој философски мислила. Писала је о вери, честољубљу, сиромаштву, правди, светости и самоћи. У есеју *Самовања у књижевности* тему о литерарном самомању проширила је на човекову проблематику самотништва и судбинску контрадикторност, јер човек час тежи слави, час бежи у самоћу и анонимност. И сама није могла да избегне тај контраст. Самоћа се јавља као главна одредба људског трајања, без обзира да ли је споља наметнута или је човек сам изграђује и остварује. У запису *Буре* пише: "Седела сам, дакле, по цео дан сама, у каквом кутићу, и превртала шарене и светле картоне по лексиконима и књигама природних наука" [20, 7]. То су сећања на доживљаје из детињства и девојачку усамљеност; док се у запису *Самоћа* пита: "Зашто у овој самоћи не видим онај светли сребрни блесак сунчева рођења који сећа на маслинове шуме левантских острва. Зашто су ме оставиле оне велике екстазе кад сам нетремице гледала сунцу у чело и са засенутим очима газила преко сенки које нисам опајала" [20, 33]. У овом цитату писац, лирик, добија подршку есејисте, и долази до сретног споја лирског и есејистичког казивања. Мало ко је у нашој књижевности говорио тако душевно и мисаоно узнемирано о самоћи као што је то учинила И. Секулић. Стрпљиво испитује своју самоћу, разгледа друге самоће и самотнике и тужно медитира. После уводне приповедачке речи о усамљеничкој игри над шаховском таблом, долази и овај одломак:

"Али зашто ја имам потребу да садржину своје свести саопштавам, преносим и подређујем. Где је онај апсолутни, дионизијски нагон задовољства у стварању представа? Зашто ја желим да чисте математске и логичне одређености завијам у крпице пријатне ограничености? Зашто ја не могу да мислим безусловно, без релација? Зашто човек не може да утроши задње зрнце свога мозга и да мисао развије и преко апсурда?" [20, 30].

Само на овом месту се Исидора Секулић пита експлицитно због чега има потребу да саопштава садржај своје свести, због чега не живи на апсолутни и дионизијски начин. Потом настоји да говори нешто непосредније, есејистичко-поетски, на начин који се, у њено време, називао интелектуални белетристички стил. То је настојање да се, како би ракао Тодор Манојловић, уметнички "душевни пејзажи суптилне исповести

суптилно дају^{*}. И не само да се суптилно изразе него и да се, преко тога, наговесте друге мисли, симболи и визије.

У огледима *Белешка о честољубљу* и *Проблем амбиције односно честољубља и славољубља уз Пиндарове епаникије* покушала је да протумачи појам амбиције, који јој се учинио прилично непрецизан и са негативним значењима. У есеју *Белешка о честољубљу* тврди да је честољубље чист однос према дару и раду. Сврстава га искључиво у духовну област, у темеље моралне и религиозне човекове природе, која захтева да се таленат и рад посвете напорима за велике вредности без обзира на успех. Честољубив човек је у сложеним унутрашњим тежњама и напорима. Он није борац, него радник. Свуда у *Јеванђељу* пише да човек треба бити скроман, понизан, усмерен ка самом духу, а не према празној слави. Исидора Секулић је живела животом по *Јеванђељу*.

О духовном карактеру прозе И. Секулић можемо говорити у оквиру хришћанске естетике. Хришћански естетичари о уметности говоре позивајући се на православну антропологију, у којој је сублимисана сва хришћанска етика. Сматрају да тајна уметности, није у потпуности доступна људском спознању и да човек на њу реагује моралним чулом. Интуиција и морално осећање, основни су елементи спознаје уметности у хришћанској естетици.

Сваки уметник ствара уметничко дело преваходно емоцијом. Хришћанска естетика поставља уметност у сфере човековог непосредног душевног живота и духовно-емпиријског искуства. Доводи нас до спознања да је уметност духовна и егзистенцијална мистерија, да њену тајну није могуће рационално спознати. Човек је награђен позивом да у мистерији бивствовања, чији је израз и уметност, учествује духовно отворено. Такве елементе учоавамо у прозном стваралаштву И. Селукулић, насталом у интелектуалном самотништву. Сомовање као вид есенције која је важнија од егзистенције (М. Елијаде), учинио је да И. Секулић постане велики писац и полифонијска личност наше културе и цивилизације.

Проза *Сапутници* донела јој је статус писца који разматра унутрашње садржаје кључних проблема човекове егзистенције. У овом делу писац продубљује философску концепцију живота, где одвијање драме егзистенције прати прожимање интимне драме самотника. Секулићева је у *Сапутницима* мислећи човек, емотивно биће које, доведено у самоћу разматра објективне животне чињенице. Самоћа је људска ситуација која генерише и интензивира све проблемске чворне дилеме човекове егзистенције. Она се метаморфозичном свешћу пробија кроз стање самоће која је пројекција полусвесних менталних мена. Човек се мења под дејством разних продуката самоће, преиспитује систем моралних вредности и споствених поступака. По природи парадоксалан и дуалан, у самоћи интензивира своје унутрашње

* Т. Манојловић, *Исидора Секлуићева, Сапутници*, ЛМС, год. LXXXIII, књ. 295, св.5, Нови Сад, 1913, 558.

дилеме. Самотник је једнако странац, чак и у друштву, како поручује Ками, а камоли у стварној биолошкој и онтолошкој самоћи.

Кроз прозу *Сапутници*, сагледавајући човека у оквиру његовог религијског и културног бића, Исидора дијагностицира његове проблеме и тражи најадекватнији пут за излаз из замршеног душевног лавиринта. Строга према себи и критички праведна према другима, својим делом и понашањем постала је узор часне и храбре интелектуалке. Пишући о другима, бавећи се другима, приближавала се себи и у процесу индивидуације и обожења упознавала себе. Она је могла да досегне духовне висине, јер је имала смелости да се спусти до најдубљих слојева човековог бића, да укаже на сложене аспекте његове религиозности. Праћено вером и прожето љубављу, силажење до несвесних темеља био је пут ка божанским висинама. У тој двосмерности која претпоставља највеће дубине и највеће висине, садржане су могућности човека да буде оно што може бити, али често и мањи и већи од себе. Божанско средиште основа је нашег истинитог уцелињења духовног раста.

Када говоримо о духовности истичемо да је она циљ живота, и то "крајњи циљ свега делања"; и истовремено "највеће добро које је само себи довољно", док се други циљеви бирају да би се нешто више постигло, духовност "свагде бирамо ради ње, а никако ради нечега другога". Одређујући духовност као крајњи циљ, највеће добро, које је само себи довољно, јер је потпуно, Секулићева истиче да "духовност нема релативну него апсолутну вредност"^{*}. Нагласили смо да је ова списатељица стварала снагом која је поникла у самоћи. Све текстове књиге *Сапутници* вежу теме самоће и туге, од приче *Буре*, у којој самотно дете исказује своје жеље, па до записа *Круг*, где ауторско лице показује страх од самоће. Теме туге и самоће провлаче се и записом *Литургија*. После тужних осећања везаних за природу ("Има нешто сетно и снужено у слагању жутих и плавих боја"^{**}), после сетних контемплација, читамо ове мисли:

"Тако сам сама и сиромашна. Путници и просјаци и лађе и таласи и време, све пролази поред мене без везе са мном, без поздрава и без пријатељства према мени.

И нешто ме пробада у срцу, и у рупици између ребара купе се сузе, и боли ме понижење земаљског живота и уплакана покорност несрећних и ситних људи.

Сама сам и сиромашна сам, јер ми не треба ни оно што имам.

Крв се разредила и охладила и није јој потребно ни црвенило ни топлота. Нит мисли се тањи, и вечерња похлада исисава из мене успомене. Равнодушна сам за све, осим великог страха да ће, одједаред, из свих тамних симбола провикати речи пророчанства. И дрхтавим прстима

^{*} Аристотел, види у де.: Др Милош Ђурић, *Аристотелово етичко учење*, Српска краљевска академија, Глас СІХХХІV, Београд, 1940, 83.

^{**} Исто, 73.

провлачим кроз косу, и знам да ми тада коса седи..." [20, 77].

Још један реалан узрок из реда оних који су условили код Исидоре Секулић јако осећање усамљености и рано је упутили на свет уметности у којем је налазила утеху, био је лишеност благодотропног утицаја што долази од блиских другарстава и прихватања савременика.

У детињству је почела њена осуђеност на самоћу. Нада Маринковић је у књизи студија и огледа *Јасна пољана* записала исповест Исидоре Секулић да је патила због тога што је била друкчија од својих вршњака па су се клонили од ње: "Родила сам се начета, најпре нерви, затим плућа, шкофуле (...) неко се роди и расте упијајући у себе љубав за благодотроње и ведрину, ја сам расла под дахом смрти" [12, 218]. Затим:

"Било је неке коби у моме детињству, протеклом мимо људи као што ће ми протећи, касније, и читав живот, али сам имала ретку срећу да од првих корака будем бачена у свет науке и рада, што ће рећи да сам зарана упућена на саму себе. Због таквог друкчијег мојег живота деца ме нису схватила и ја нисам налазила додирне тачке са њима. Врло рано почела је моја осуђеност" [12, 220].

"Била сам врло несрећна у тим годинама. Страсно сам волела Леопардија, тог грбавца који је упркос свом личном јаду умео да у свету открије толико лепота. Читала сам га готово јецајући, и то ми је била сва утеха. Као и касније, као увек..." [12, 222].

Познато је да је Скерлићева критика на књигу *Сапутници* била осуђујућа и мишљење о *Писмима из Норвешке* омаловажавајуће, а у то време његова реч је била пресудна. Још један убитачан ударац дочекала је Исидора Секулић у критици Милована Ђиласа *Легенда о Његошу* која ју је застрашила и утицала да спали други необјављени део монографије о Његошу, на којој је годинама радила. Да су напади које је доживела као писаца оставили трајне ожиљке на њеној осећајности, сведочи предговор другом издању *Писама из Норвешке*, као и изјаве дате већ у замаклим годинама:

"У раду нисам имала среће, ни до данашњег дана немам. То је тешко видети са стране, али ја то најбоље знам. (...) Нису ми дозвољавали да будем своја ни паметна, стално су у ономе што сам чинила тражили нешто туђе, напобирчено. Осетила сам на плећима сав терет жене културног радника у једној средини која се, будимо искрени, веома тешко ослобађа нездравих традиција" [12, 226].

"Бавила сам се есејстиком далеко пре Вирциније Вулф и то нико није запажао. Говорио се: 'Белешке Исидоре Секулић', 'фелтони', 'маргиналије'... Људи тако радо срозавају ствари или вам калеме нешто што сами не можете да прихватите. Ја никад нисам била приповедач, оно што су називали мојим новелама били су заиста записи, белешке. Увек сам говорила тако. Ја не знам да правим приповетку. Али су зато моју есејстику звали 'цртицама', 'маргиналијама'. Кад сам се појавила у књижевности дочекали су ме као да сам бомбу бачила. Да сте видели све те новине и новинице, Скерлић и Матош били су попода по ономе што су казивали" [18, 102].

Горка искуства су је гонила у осуђеност на самоћу, као нужни избор, и пробудила иначе необично изражене способности схватања свега људског, а нарочито људских патњи. Лична искуства су проузроковала да се Исидора Секулић страсно залагала у својим есејима за тумачење судбина неприхваћених људи. Тако је много топлих акцената унела у одељке есеја о Лази Костићу, Ђури Јакшићу, Петру Кочићу, у којима говори о одразу последица неприхватања на карактере и таленте ових писаца. Проблем је шире, теоријски разматрала, и чешће је, опомињала да неразумеваше и прећуткивање убијају. Тако је у есеју *Проблем славе* о људској равнодушности написала:

"Игноровање је једно од најлукавијих, најнижих и најсвирепијих изума човечијег разума. (...) Оно ништа не тврди и ништа не одриче; оно не оставља писан ни штампан докуменат; оно ћути врстом отменог и равнодушног ћутања над лешином којој се ништа не дугује. Игноровање стоји над игнорованим као непомичан дебео црн облак из којег не пада киша ни град, али који једе не само сунчеве него најтање месечеве зраке" [21, 58].

О неприхватањима, међусобним издвојеностима, осећању усамљености и узнемирености писала је, јер је запазила да то није само њен проблем. Видела је да усамљивања постају све шири појава и схватила друштвене узроке те појаве. Вера је била извор њеног смирења и позитивних доживљаја. У есеју *Самовања у књижевностима* сама је тумачила нову религиозност усамљеника стваралаца:

"Данашње генерације нити су рођене из спокојства, нити ће рађати спокојство. Више је него јасно да те генерације носе у себи још читаве серије сваковрсних политичких, социјалних и уметничких потреса. Сви осећамо да се и најконзервативније идеје помеле, да истине блуде, да је нешто номадско ушло у спољни, и спиритуални живот човека. Млађе генерације и јесу, и остаће, жељне сталности, сигурности, мира, праве куће, домаће топлоте, младости сна.

(...) Отуда најзад, и рађање једне нове мистике и религиозности донекле лудачке, донекле интересантно приватне, која доноси собом некад бизарно, некад детињасто, некад дубоко симпатично хуманисање светиња и спиритуалних егзалтација" [19, 237].

Поред социолошког бојашњења стварања нових, приватних религија, у којима се тражи уточиште неспокојима, у овом есеју је Исидора Секулић разликовала две врсте усамљеника. Оне који су јаки, и самују по својој непоколебљивој вољи, и друге, који су усамљеници по судбини и нужди. Себе и писце најмлађе генерације око рата и после рата убрајала је у другу врсту. "Њихово самавање није увек, као оно малочас споменуто, самавање снаге, него понајчешће самавање осетљивости, очајања, скепсе, страха. Али како самоћа, ма као да почне, увек чисти, челичи и диже, тако и те самоће постају све занимљивије и боље" [19, 238]. Подвучена мисао да и самоћа може уздићи човека, сагласна је са њеним уверењем да је зло

подстицај за добро и да је пред човеком безброј могућности за преомошћавање супротности, али да их он мора откривати и освајати. То је сагласно са изјавом Исидоре Секулић да се човек, као и дијамант, само својим прахом чисти и полира. За њу је човек стваралац и борац који изналази могућности за савлађивање својих и општих контраста и невоља. Она је за себе ту могућност видела, поред свесно неговане вере, највише у раду. Била је гвоздене воље и знала се дисциплиновати. О себи је говорила: "Сету гајим у мислима, а у животу је савлађујем".

Савлађивање је остваривала радом. Поводом Балзакове личности написала је: "Шта је спасло човека у Балзаку? Порекло из доњег слоја, поштен инстинкт да увек треба радити, да и генијално и лудо треба зарадити." Волела је рад као стваралачки акт и животни смисао. Зато искрено звуче њене речи после избора у Академију:

"Само на раду може човек себи извојевати и заслужити место (...) Мени лично Академија просто не личи, не пристаје. Ја сам скромна, сива фигура, нисам боља од других, на волим значке и поворку која иде напред. Мени је дакле Академија приредила збуњеност велику (...) Ја просто радим што умем и могу, и један сам од многих културних прегалаца за добро данашњице. Затим ништа више од нас нема. Сем врло ретких, кубикашки посао вршимо, и немамо имена и фасаде"**.

И у овом размишљању видна су два опречна, карактеристична става Исидоре Секулић. Велико признање избором за академика у њој изазива резигнацију и буди мисао о пролазности, али, истовремено, и помирење јер је свесна да ради за опште добро, да је осмислила свој живот, чак и ако је у реду безимених, у који је себе сврстала. Тако је свешћу и активношћу савлађивала горка осећања у животу, чији миљеник није била и нашла своје котве спасења и упоришта:

"Моје методе су методе рада, пожртвованости, пуштања ствари испред свих личности. (...) Све пролази, и добро и зло, на жалост и добро и зло. Остаје рад, напор, света енергија духа човекова"***.

На крају закључујемо да је Исидора Секулић стварала снагом која је поникла у стваралачкој самоћи; да је до вере веома држала; да је уметност за њу у основи религиозна и у таквој уметности је видела највиши израз духовности. Веровала је да је услов сваког успеха духовна аскеза. Живот њене душе био је апсолут њеног дела. Из ових уверења поникао је карактер њене прозе.

* *Из писма упућеног Тихомиру Остојићу* од 4.11.1908, "Матица српска", инв. бр. 6468.

** *Из писма упућеног В. Стајићу* од 15. 3.1939, "Матица српска", инв. бр. 3920.

*** *Из писма упућеног В. Стајићу* од 4. 1. 1937, "Матица српска", инв. бр. 913.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Арган Ђ. К.* Студије о модерној књижевности. – Београд, "Нолит", 1982;
2. *Ватомо Ђ.* Крај модерне. – Нови Сад, 1991;
3. *Вуксановић О.* Смисао самоће у делу Исидоре Секулић. – Ниш: Филозофски факултет, 1999;
4. *Деретић Ј.* Поетика српске књижевности. – Београд: "Филип Вишњић", 1997;
5. *Дучић Ј.* Исидора Секулић // СКГ. – Београд, 1914 (16. априла). – бр. 8, XXXII;
6. *Егерић М.* Име и дело Исидоре Секулић. – Београд: "Рад", 1982;
7. *Ејхенбаум Б.* Књижевност. – Београд: "Нолит", 1972;
8. *Епитајн М.* Есеј. – Београд: Народна књига/Алфа, 1997;
9. *Жмегач В.* Тежишта модернизма. – Загреб, 1986;
10. *Игњатовић М. Д.* Књижевна критика и савремене теорије тумачења књижевног дела. – Београд: "Стручна књига", 1992;
11. *Леовац С.* Књижевно дело Исидоре Секулић. – Београд: "Вук Караџић", 1986;
12. *Маринковић Н.* Јасна пољана. – Београд: "Космос", 1963;
13. *Матош А. Г.* Плес ријечи // Есеји и фелтони о српским писцима / приредио Ели Финци. – Београд, 1952;
14. *Новаковић Б.* Лик и дело Исидоре Секулић. – Београд: "Нолит", 1959;
15. *Пејић С.* Патографија књижевнице Исидоре Секулић // Пети научни састанак друштва за историју здравствене културе Југославије. – Секција САН Војводине. – Нови Сад, 1973;
16. *Поповић Р.* Мој круг кредом. – Београд: "Народна књига", 1984;
17. Речник књижевних термина. – Бања Лука: "Романов", 2001;
18. *Секулић И.* Аналитички тренуци // Сабрана дела. – Књ. IX. – Суботица, "Матица српска", 1964;
19. *Секулић И.* Самовања у књижевностима // Сабрана дела. – Књ. IX. – Суботица, "Матица српска", 1964;
20. *Секулић И.* Сапутници. – Београд: "Плави јахач", 1994;
21. *Секулић И.* Тема // Сабрана дела. – Књ. X. – Суботица, "Матица српска", 1964;
22. *Скерлић Ј.* Две женске књиге // СКГ, Београд, 1913 (1. септембра). – Бр. 303, (XXXI, св. 5);
23. *Христић Ј.* Облици модерне књижевности. – Београд, 1968.

Билик Н.Л. (Київ, Україна)

Романна творчість М. Продановича у контексті сербського постмодернізму

У статті висвітлюється літературознавчий потенціал вивчення різних форм поетики романної творчості сучасного сербського прозаїка Мілети Продановича у контексті сербського постмодернізму.

Ключові слова: *сербський постмодернізм, роман, Мілета Проданович.*

В статтє освещен литературоведческий потенциал изучения различных форм поэтики романного творчества современного сербского прозаика Милеты Продановича в контексте сербского постмодернизма.

Ключевые слова: *сербский постмодернизм, роман, Милета Проданович.*

The article touches upon the literary potential of studying different forms of novel poetics of the contemporary Serbian novelist Mileta Prodanovic in the context of Serbian post-modernism.

Key words: *Serbian post-modernism, novel, Mileta Prodanovic.*